
Radislav Hošek: Náboženství starého Řecka

Jan Bouzek

Radislav Hošek: Náboženství starého Řecka, Vyšehrad, Praha 2004

První část knihy je rozdělena chronologicky. Začíná obecným přehledem tématu, pak se zabývá předchůdci řeckého náboženství, náboženskými systémy minojské Kréty a Mykén, a v další kapitole náboženstvím homérských eposů, které stanovily výchozí rovinu řecké mythologie i pro pozdější období. Zvláštní kapitoly jsou věnovány archaickému období Hellady, řeckým kultovním obřadům, attickým kultům a jejich obdobám v jiných částech Řecka v době klasické. Další části knihy jsou věnovány orfikům a pythagorejcům a také náboženství Thráků, jejichž studiu se autor věnoval častěji i dříve. Přes náboženství Velkého Řecka a vztahů mezi Řeky a Etrusky v jejich náboženských systémech se autor dostává i k náboženství římskému, a k náboženství ostatních tzv. okrajových částí antického světa. Knihu uzavírá epilog, věnovaný konci dějin antického předkřesťanského náboženství a jeho zániku.

V knize je patrné, že se autor zabýval antickým náboženstvím po dlouhou řadu let, že pronikl do mnoha oblastí, včetně epigrafických dokumentů z řeckých svatyní (prof. Hošek se po dlouhá léta zabýval epigrafickými památkami), a nadto také, že umí psát čtivě, poutavě a čtenáře zaujmout. Etymologie božských epitet a přesné definice bohů jsou velmi složitým problémem, a každý by se tu pohyboval na tenkém ledě. Pravěk a náboženství doby bronzové nejsou oblastmi, které byly autorovi zvláště blízké. Počátky neolitu lze dnes datovat už jistě do 8., i do 9. tisíciletí př. Kr. (str. 25), Hypotézy o animistickém pravěkému náboženství mají dnes mnoho soupeřů, teorie o stěhování do Řecka z Balkánu a další hypotézy by asi narazily u dnešních archeologů na odlišně formulované názory. V mnohých případech by se dalo s autorem polemizovat také v kapitolách o krétském a mykénském náboženství. Přesto i tam lze nalézt mnoho poučného a autorovo hledisko lze pochopit z hlediska jeho přístupu, pro který jde o okrajové téma oproti centrálnímu, kterým je řecké náboženství pozdější doby.

Knihla přináší mnoho zajímavých detailů, citací pramenů epigrafických i jiných, ovšem autora jako by více zajímaly drobné postřehy z pramenů či nápisů o lidové rovině kultů a víry než celková struktura řeckého náboženství, ke kterému bychom v dnešní době, poučeném strukturalismem, mohli přistoupit jako k systému, i když otevřenému a jen málo fixovanému. Mircea Eliade formuloval správný přístup religionisty k náboženstvím: Zdržte se víry i nevíry a studujte tak, abyste se snažili pochopit stanovisko těch, kdo jsou myšlenkově uvnitř toho kterého náboženství. Stará religionistika se snažila náboženské představy fixovat, ale tím jí často podstata věci unikala. Při studiu starých náboženství a mythologie Ockhamova břitva nepomůže.

Pro flexibilnější přístup mi otevřely oči rozhovory v buddhistických a hinduistických kláštorech na Ceylonu v jižní Indii. Když jsem slyšel jinou variantu příběhu játáky (předchodcích životů Budhových) či z ještě komplikovanější varianty legend o hinduistických bozích, ptal jsem se napřed: Proč to líčíte jinak, než ti, co jsou dvacet kilometrů dál? Odpovědi mi byl smích a jednoduchá odpověď: „Protože jsme dvacet kilometrů dál!“ Přestože nejsou mýty a ani náboženské představy starého řeckého náboženství dogmaticky vázané jako v křesťanství (zejména v katolické církvi) či v islámu, převládal na tomto poli jen dosti obecně uznávaný konsensus, a především existovala zřetelná hierarchie náboženských představ a názorů, různé úrovně náboženství. Osobní rovina je rovinou proseb o uzdravení, vybědnutí z obtížné finanční situace, získání lásky milované osoby; na podobné rovině jsou i děkonné tabulky u sv. Antonička ve Spálené ulici na Novém městě pražském. Domácí oltářiky u Řeků i Římanů připomenou domácí ikonky v pravoslaví, nad nimi byl ještě o něco vyšší okruh oficiálního náboženství rodů, fýl, fratrií a dalších větších příbuzenských či (od Kleisthenovy reformy v Athénách) územních celků. Uctívána byla i profesní božstva, situace připomínající patronace světců nad řemeslnickými cechy ve středověku. Nad všemi těmito lokálními, příbuzenskými a profesními patrony stály pak oficiální kultury městských států. Řecký občan byl svobodný, ale cítil se být svobodný jen jako součást své obce, která byla základem jeho existence i v duchovním smyslu. I proto se dal Sokrates raději popravit, než by uprchl, jak mu to přátelé nabízeli, což nebyl tehdy velký problém. To, že Sokrata vnímali jako někoho, kdo rozvolňuje tradiční představy o bozích, vedoucích obec (a bylo na tom i něco pravdy), vedlo ostatně k jeho odsouzení. Uctívání patronky Athén Palas Athény bylo součástí dodržování zákonů athénské obce, první povinností občana.

Nad státním náboženstvím řeckých obcí byly svatyně nadnárodní. Jednak s věštinami, orákuly, z nichž nejnámější byly Delfy a Dodona (ale existovala řada dalších), jednak s působností základního významu z jiných nadstátních důvodů

(jako Olympia, hlavní město mírového setkávání, či Apollonův Délos), často uznávaných jako takové i mimo vlastní řecký svět. Konečně nejvýše stály mysterijní svatyně, kde se provádělo pro ty, kdo k tomu dozráli, zasvěcení do hlubších vrstev náboženského poznávání.

Jako všechna náboženství starověku, i řecké náboženství bylo hierarchické, přístup k vyššímu stupni vyžadoval delší přípravu, morální vyspělost a další kvality. Mysterijní svatyně byly přístupny každému bez rozdílu sociálního postavení a pohlaví; obvykle také příslušníkům jiných národů. Na Samothráce to bylo samozřejmostí, v Eleusině museli účastníci znát řecky, aby rozuměli sdělení. Zasvěcení bylo obvykle trojstupňové, ale nejvyššího stupně dosáhli jen málokterí. O ještě vyšších stupních, jaké jsou doloženy např. v mithraismu) máme jen nejisté zprávy, i když u orfiků patrně existovaly. Moderní rekonstrukce eleusinských mystérií zachycuje zřejmě jen povrch toho, oč ve skutečnosti šlo, polemicky zaměřené zprávy křesťanských autorů nepodávají také mnoho závažného. Samostatný mystický přístup k duchovnímu poznání, jako známe např. ze středověké mystiky, tehdy snad existoval aspoň zčásti u pythagorejců, ale v řeckých mystériích zasvěcovali ještě, podobně jako ve starém Egyptě, hierofanti, v jistém připomínající i dnešní guru v ašrámech.

Mystéria byla brána velmi vážně, Aischylos byl jednou obviněn, že něco z mysterijní nuky prozradil a zachránil se před jistým trestem smrti jen tím, že prokázal, že v Eleusině zasvěcen nebyl. Úcta k oficiálnímu náboženství obce vyžadovala méně striktní přístup, podobně jako tomu bylo při uctívání císařů v římské říši. Byla spíše jen výrazem loajality k městskému státu či římskému impériu, podobně jako podpisování manifestů loajality či účast ve volbách za komunistů (povinnost volit bychom asi měli znovu zavést, abychom pochopili, že bez nesení spoluodpovědnosti nebudeme mít brzy ani svůj stát). Židům i křesťanům ovšem vadilo i to, co ostatní Římané považovali za nepřilíš podstatnou formalitu.

V homérském náboženství měl Zeus suverénní moc jako vládce všech bohů, ale orfici, pythagorejci a jiné filosoficko-náboženské nauky viděly věci jinak. Pro ně byla řecká božstva silami, symboly sil, až příliš polidštěnými představami o silách, které vyjadřují strukturu reality za jejím povrchem, a nad tím je ve většině těchto systémů hlavní a jediný bůh. Zde už také mizí ona ostrá hranice mezi obvyklými definicemi monotheismu a polytheismu, která je ostatně i jinak poněkud umělá: anděly a andělské hierarchie má i křesťanství a islám, a Diova moc byla ostatně tak velká, že její síla by převážila vše ostatní ve vesmíru, včetně sil všech ostatních bohů.

Vcelku jde o zajímavou a čtivou knížku, ovšem ne vždy jsou v ní zohledňována jiná hlediska současné religionistiky, a soustředění na drobné dokumenty lidového náboženství neusnadňuje cestu k hlubšímu pochopení hlubokého významu náboženství pro antického člověka, který ještě zdaleka nebyl takovou nezávislou individualitou, jakou se cítíme být dnes my. Pro vědomí starých Řeků bylo jejich náboženství věcí opravdu zásadního významu, přestože v mnoha detailních otázkách náboženského přístupu, i v detailech rituálů byly volně výklady možné a obecně tolerovány; varianty mýtů pak byly jako imaginativní obrazy náboženských zážitků volným polem pro různé adaptace, i v řecké tragédii.

Kniha je jistě dobrým úvodem do problematiky pro širší čtenářskou obec, pro kterou je určena, a přináší mnoho zajímavých informací o lidovém náboženství na základě epigrafických pramenů. Ovšem pro ty, kdo se chtějí dostat dále, lze doporučit jako doplňkovou literaturu další, zčásti i v češtině publikované práce. Hlubší analýzu toho, co bylo hlavním obsahem náboženství starých Řeků, poskytují spíše knihy F.W. Otta, Karla Kerényiho (Řecká mythologie I-II, Praha 1995), J.-P. Vernanta (zejm. Mythes et religion en Grèce ancienne, Paris 1987), Mircea Eliadeho (Dějiny náboženského myšlení I-III, Praha 1995) anebo také Waltera Burkerta (zejm. Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche, Stuttgart-Mainz 1977, též anglicky, má vyjít v nakladatelství Vyšehrad i česky), ovšem i Burkertova kniha o řeckých mystériích (Antike Mysterien, Funktion und Gehalt, München 1994, též anglicky) zůstává na povrchu věci, o které se dobytí podstatnějšího je rozhodně při nejmenším velmi obtížné (srov. též obdobnou knihu R. Hoška a R. Dostálové, Antická mystéria, Praha 1997).

Sám mám raději jeho esejistické pojednání *Traité d'histoire des religions*, ale to zatím do češtiny přeložena nebyla

Jan Bouzek